

ACTA HISTRIAE
27, 2019, 2

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185 (Print)
ISSN 2591-1767 (Online)

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE
27, 2019, 2

KOPER 2019

ISSN 1318-0185 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1767 (Spletna izd.)

UDK/UDC 94(05)

Letnik 27, leto 2019, številka 2

Odgovorni urednik/

Direttore responsabile/
Editor in Chief:

Darko Darovec

Uredniški odbor/

Comitato di redazione/
Board of Editors:

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralic (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Aleš Maver, Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povalo (IT), Marijan Premović (MNE), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/

Editors:

Gorazd Bajc, Urška Lampe, Arnela Abdić

Prevodi/Traduzioni/

Translations:

Urška Lampe (slo.), Gorazd Bajc (it.), Petra Berlot (angl., it.)

Lektorji/Supervisione/

Language Editor:

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arnela Abdić (angl.)

Stavek/Composizione/

Typesetting:

Založništvo PADRE d.o.o.

Izdajatelj/Editori/

Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

Finančna podpora/

Supporto finanziario/

Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper, Luka Koper d.d.

Slika na naslovnici/

Foto di copertina/

Picture on the cover:

Tempelj Al-Khazneh v Petri, v Jordaniji, prestolnici Nabatejskega kraljestva / Il tempio di El Khasneh a Petra, in Giordania, la capitale del Regno nabateo / Al-Khazneh temple in Petra, Jordan, the capital of the Nabatean Kingdom (Wikimedia Commons).

Redakcija te številke je bila zaključena 30. junija 2019.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.

All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Mohammed Al-Nasarat: Ceremonies and Rituals in Nabataeans Society (312 BC – 106 AD)..... 199
Cerimonie e riti nella società dei Nabatei (312 A.C. – 106 D.C.)
Svečanosti in obredi v nabatejski družbi (312 BC – 106 AD)

Simon Malmenvall: »Latinsko–grški« (katoliško–pravoslavni) odnosi v jeruzalemskem kraljestvu: primer potopisa staroruskega igumana Danijela 233
Le relazioni tra «latini e greci» (cattolici e ortodossi) nel Regno di Gerusalemme: il diario di viaggio del igumeno Daniele della Terra dei Rus'
»Latin–Greek« (Catholic–East Orthodox) Relations in the Kingdom of Jerusalem: The Case of the Travel Diary of Hegumen Daniel from Rus'

Agustí Alcoberro: From Barcelona to Timișoara and Belgrade – with stops in Vienna. Exiles from the War of the Spanish Succession (1702–1714) to the Ottoman–Venetian war (1714–1718) 255
Da Barcelona a Timișoara e Belgrado, con fermate a Vienna. L'esilio dalla guerra di successione Spagnola (1702–1714) alla guerra Turco–Veneziana (1714–1718)
Iz Barcelone do Temišvara in Beograda – s postanki na Dunaju. Izgnanci med špansko nasledstveno vojno (1702–1714) in beneško–avstrijsko turško vojno (1714–1718)

Andrej Rahten: Šentiljska šola med dvema državama. Prevrat v luči šolske kronike Silvestra Košutnika 279
La scuola di Šentilj tra due stati. Il rovesciamento del potere alla luce della cronaca scolastica di Silvester Košutnik
The School of Šentilj between the Two States. The Overturn as Reported in the School Chronicle of Silvester Košutnik

Gregor Novak: Mariborski župani in pot do uspešne elektrifikacije mesta	297
<i>I sindaci di Maribor e il percorso di successo dell'elettrificazione cittadina</i>	
<i>Mayors of Maribor and the Way to Successful Electrification of the City</i>	
Andreja Valič Zver: Jože Pučnik: dialog z Ljubom Sircem	315
<i>Jože Pučnik: dialogo con Ljubo Sirc</i>	
<i>Jože Pučnik: Dialogue with Ljubo Sirc</i>	
Dejan Jović: Interpretiranje „Domovinskog rata“ (1991–1995) u procesu rekonstruiranja hrvatskog nacionalnog identiteta	341
<i>L'interpretazione della «Guerra patriottica» (1991–1995) nel processo di ricostruzione dell'identità nazionale croata</i>	
<i>Interpreting the “Homeland War” (1991–1995) and Re-Construction of Croatian National Identity</i>	
Navodila avtorjem	359
<i>Istruzioni per gli autori</i>	362
<i>Instructions to authors</i>	366

JOŽE PUČNIK: DIALOG Z LJUBOM SIRCEM

Andreja VALIČ ZVER

Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: andreja.valic.zver@scnr.si

IZVLEČEK

Predstavljena in analizirana je korespondenca Jožeta Pučnika (1931–2003) in Ljuba Sirca (1920–2016), dveh najbolj znanih povojnih disidentov, političnih zapornikov, nasprotnikov komunističnega režima, zagovornikov demokracije in človekovih pravic. Začetki njune pisne korespondence, ki je bila odkrita leta 2014, segajo v sredino osemdesetih let 20. stoletja in pričajo o medsebojni izmenjavi misli, idej in konceptov za demokratizacijo Slovenije. Analiza vsebine zgodovinskih virov razjasnjuje tedanja stališča obeh disidentov. Razkriva tudi način razmišljanja in argumentiranja ter slog interpretacije družbenih vprašanj, ki so neposredno vplivala na njun intelektualni in politični angažma v procesu demokratizacije Slovenije.

Ključne besede: Pučnik, Sirc, korespondenca, Slovenija, komunizem, demokracija, montirani sodni procesi

JOŽE PUČNIK: DIALOGO CON LJUBO SIRCI

SINTESI

L'autrice presenta e analizza la corrispondenza tra il dott. Jože Pučnik (1931–2003) e il dott. Ljubo Sirc (1920–2016), due dei più famosi dissidenti del dopoguerra, oppositori del regime comunista, sostenitori della democrazia e dei diritti umani. Gli inizi della loro corrispondenza, scoperta nel 2014, risalgono alla metà degli anni '80 del XX secolo e testimoniano lo scambio di pensieri, idee e concetti per la democratizzazione della Slovenia. L'analisi delle fonti storiche chiarisce le posizioni di entrambi i dissidenti e rivela, inoltre, il modo di pensare, le loro argomentazioni e lo stile nell'interpretazione delle questioni sociali che hanno direttamente influenzato l'impegno intellettuale e politico di entrambi nel processo di democratizzazione della Slovenia.

Parole chiave: Pučnik, Sirc, democratizzazione, Slovenia, comunismo, democrazia, montature giudiziarie

UVOD¹

V prispevku je predstavljena, analizirana in interpretirana na novo odkrita in do sedaj še nepoznana pisna korespondenca dr. Jožeta Pučnika z dr. Ljubom Sircem. Korespondenca je bila odkrita leta 2014. Shranjena je v arhivu Inštituta dr. Jožeta Pučnika (AIJP, Korespondenca Pučnika). Do sedaj niso bili znani kakršnikoli pisni ali osebni stiki dveh najbolj vidnih disidentov komunističnega režima v Sloveniji oziroma v Jugoslaviji v času pred ustanovitvijo samostojne slovenske države.²

Prispevek temelji na virih in literaturi, predvsem pa na novo odkritih pisnih virih in predstavlja priložnost za njihovo zgodovinsko analizo in interpretacijo. Analiza vsebine novo odkritega pisnega gradiva je relevantna tudi z znanstveno raziskovalnega vidika, saj skozi osebno korespondenco odkriva strukturo in način vzpostavljanja, legitimiranja in funkcioniranja nedemokratičnega režima ter iskanje izhoda iz danih razmer.

Med novo odkrito Pučnikovo korespondenco se poleg korespondence z Ljubom Sircem nahaja tudi Pučnikova osebna korespondenca s Slovenci iz Nemčije, Avstrije, Velike Britanije, Švedske in Slovenije.³ V drugi polovici osemdesetih let je bilo, sodeč po tem gradivu, torej vse več Pučnikovih komunikacij tudi z ljudmi iz države matičnega naroda. Novo odkrito arhivsko gradivo, ki ga je pridobil AIJP, bo zato še naprej pomemben vir za proučevanje zamisli in konceptov, ki so pomagali rušiti ideološki monopol partije pri interpretaciji družbenih in političnih vprašanj ter spodbudili nastanek nečesa, kar v političnem in kulturnem smislu poimenujemo slovenska pomlad.

Naj takoj na začetku omenimo omejitve študije. Najprej gre za formalne omejitve, ki jih glede objavljanja zasebne korespondence postavljata zakon o varstvu osebnih podatkov in arhivski zakon (PISRS, 2007; PISRS, 2014). Izjema je osebna privolitev nekoga, ki je dejavno sodeloval v komunikaciji. Ljubo Sirc je privolil v objavo (Arhiv avtorice, Elektronski dopis Sue Sirc⁴ z dne 29. 12. 2014), od Pučnikove smrti pa je preteklo več kot deset let (umrl je 11. januarja 2003), kar pomeni, da je njegovo zasebno korespondenco dovoljeno uporabljati, seveda v skladu z omenjenima zakonoma.

Vpogled v dosjeje, ki jih je ustvarila tajna politična policija o Pučniku in Sircu, trenutno ni mogoč. V pregledu dosjejev, ki jih je do leta 1990 vodila Služba državne varnosti (SDV), najdemo podatek, da je pod zaporedno številko 5854 naveden

1 Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa št. P6-0380 Zgodovinsko-pravni vidiki kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju do sprejetja ustave 1990, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 Na to praznino je opozoril dr. Milan Zver v svojem prispevku *Education for active Citizenship*, kjer ob koncu prispevka omenja tri slovenske disidente, Sirca, Pučnika in Janšo, ki so se v različnih obdobjih »uprli komunističnemu režimu in bili zato kaznovani. Kasneje so vsi sodelovali pri njegovi razgradnji in posledično pri gradnji demokracije v Sloveniji« (Zver, 2011, 228).

3 Z Ivom Urbančičem, Jožetom Strgarjem, Spomenko Hribar, Tinotom Hribarjem, Tarasom Kermaunerjem in drugimi (AIJP, Korespondenca Pučnika).

4 Sue (Susan) Powell Sirc, r. 1938, soproga Ljuba Sirca, poročena od leta 1976.

Jože Pučnik, rojen 9. 3. 1932. Dosje je obsegal 664 strani in je označen kot črtan (Arhiv avtorice, dopis Arhiva Republike Slovenije št. 62530-267/2010/2 z dne 28. 9. 2010). Iz dopisa Arhiva Republike Slovenije (ARS) sledi, da Pučnikovega dosjeja ni med gradivi, ki so jih prejeli od Slovenske obveščevalno-varnostne agencije (SOVA). Iz navedenih podatkov lahko sklepamo, da je SDV Pučnikov dosje najverjetneje uničila. Ljubo Sirc je umrl 1. decembra 2016, zato dostop do njegovega dosjeja v ARS zaradi omejitev v skladu z zakonom, raziskovalcem ni omogočen.

Za znanstveno proučevanje so zato tem bolj pomembni drugi viri oziroma dostopno arhivsko gradivo, kot je leta 2014 pridobljen del Pučnikove osebne korespondence. Izvor navedenega gradiva ni znan. Lahko bi predstavljalo »ostanke« uničenega dosjeja, ki ga je SDV vodila o najvidnejšem slovenskem političnem disidentu, a še večja verjetnost je, da je bilo v Pučnikovi lasti.⁵ Ker gre za originale pisem ali indigo kopije, lahko ocenjujemo, da je arhiv nastajal pri samem Pučniku. Obsega okoli 70 prejetih in poslanih pisem ter nekaj prilog (gre za tipkopise prispevkov, ki so bili kasneje tudi objavljeni ali pa za fotokopije časopisnih člankov ipd). Vsekakor to ni vsa Pučnikova korespondenca, ima pa veliko raziskovalno vrednost za vsakogar, ki se bo želel ukvarjati z njegovimi (in posredno ne le njegovimi) teoretičnimi in političnimi pogledi na razmere v Sloveniji in v svetu v prelomnih osemdesetih letih 20. stoletja. Sircu tega dela svojega arhiva ni uspelo urediti, zaradi česar obstaja verjetnost, da sta imela pisnih stikov s Pučnikom več (Arhiv avtorice, elektronski dopis Sue Sirc dne 29. 12. 2014).

V študiji nas zanima vsebina razprav, ki se jih je Pučnik sredi in v drugi polovici osemdesetih let prejšnjega stoletja loteval v zasebnih komunikacijah, predvsem v komunikaciji s Sircem. V tem času je Pučnik že objavljajl v *Novi reviji* (Šela & Friš, 2017, 830) in drugih revijah. Leta 1986 je napisal temeljno delo *Kultura, družba, tehnologija*, ki je izšlo leta 1987 in je bilo ponatisnjeno leta 2008. V njem je praktično zbral svoja gledanja na aktualne družbene in politične razmere, kakor tudi na popolnoma splošne teme, kot so politični sistem, civilna družba, demokracija, itd. (Pučnik, 2008).

Pučnik je bil v prvi polovici osemdesetih let v (komunikacijskih) stikih – takrat še v glavnem preko klasičnih poštnih pisem ali (telefonskih) pogovorov – pretežno z rojaki iz Nemčije, Švedske in Velike Britanije, manj pa z onimi iz domovine. Slovenska družba se je v osemdesetih letih postopoma, a nezadržno odpirala, kar je zagotovo vplivalo na večjo pogostnost Pučnikovih stikov s Slovenci. Takrat je tudi že preživljajl daljše počitnice v Sloveniji (od 1966 do 1970 sploh ni smel v domovino⁶), kar mu je omogočilo, da se je dobival z mnogimi starimi znanci iz domovine.

5 Po mnenju strokovnjaka, ki je v ARS zadolžen za arhive tajne politične policije, omenjeno gradivo ni obdelano na način, na kakršen je SDV obravnavala gradivo, ki je bilo predmet njene obdelave (t. j. »običajen dokumentalističen način«).

6 Družina Pučnik se je, manj pogosto, kot bi si sorodniki želeli, sestajala v Celovcu, Trstu, Nemčiji (Pučnik Ozimič, 2004, 93; AIJP, pričevanja, Pričevanje Gorazda Pučnika, 2013).

Vsekakor je dobršen del njegovih komunikacij nadzirala slovenska/jugoslovanska tajna politična policija in Pučnik se je tega zavedal (Pučnik, 1986).

Zasebna pisemska komunikacija ima v primerjavi z objavljenimi besedili – s čimer postanejo del javnega diskurza – še posebno veliko vrednost. Ne pokaže le pristnega medosebnega odnosa v čisto osebnih življenjskih situacijah (kramljanje o zdravstvenih težavah ali pa npr. o prvih učnih urah usposabljanja za prihajajočo računalniško tehnologijo ipd.) ampak tudi to, kako so dopisovalci odpirali relevantne teme, na primer glede hitrih sprememb sveta v osemdesetih in kako so jih izhodiščno interpretirali ter osmišljali.⁷ Kasneje so jih artikulirali v svojih znanstvenih ali publicističnih delih. Seveda se ob branju besedil iz časov totalitarizma, kjer je bilo izražanje svobodnih misli preganjano, vselej postavlja vprašanje, do katere mere je, če sploh, delovala samocenzura kot bojazen pred vsevednimi očmi »velikega brata«. Sam Pučnik si glede tega ni delal posebnih težav. Že v petdesetih in šestdesetih, ko je bil to veliko večji problem in zaradi česar je tudi plačal tako visoko življenjsko ceno, ni taktiziral pri posredovanju svojih ocen takrat še močno nadzorovani javnosti (Kladnik, 2018, 314). Zakaj bi bežal od tega načela v osemdesetih? No, morda vsi njegovi korespondenti z njim niso delili te pokončne drže, čeprav je iz korespondence moč razbrati, da je šlo več ali manj za iskren in odkrit odnos med njimi.⁸

Pučnik se v Nemčiji ni vključeval v življenje emigracije, kljub temu, da so ga vabili mnogi. Odgovarjal jim je, da nima ne časa, ne energije in ne veselja, da bi se »kulturno-društveno« angažiral. Poleg tega je zapisal, da so društva pod močnim političnim pritiskom, vključno z onim iz Slovenije, s čimer je jasno namigoval na dejavnost SDV (AIJP, Korespondenca Pučnika). Mimogrede, ni se odzval niti na Sirčevo vabilo na *Demokratsko srečanje* septembra 1984 (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Ljuba Sirca Jožetu Pučniku 11. 8. 1984; pismo Jožeta Pučnika Ljubu Sircu 2. 9. 1984). Kljub svojemu »društvenemu« in političnemu neangažiranju se je Pučnik zavedal, da je nadzorovan. Zagotovo pa bi bil zadnji, ki bi tajni politični policiji ustregel s samocenzuro. Nasprotno, dokler se konec osemdesetih let ni politično aktiviral, postal predsednik ene od prvih neodvisnih političnih organizacij (Socialdemokratske zveze Slovenije) in kmalu nato še vodja Demokratične opozicije Demos (Friš, 2013, 24), jim je kljuboval s svojimi znanstvenim in publicističnim delom.

Vstop v javni diskurz je naznanil v intervjuju s Tarasom Kermaunerjem⁹ v 21. številki *Nove revije* (Kermauner, 1984, 2297–2331). V njem je tudi natančno

7 Zasebna pisemska komunikacija poda dejansko podobo časa, medtem ko se individualne izkušnje v spominih skozi čas lahko tudi spremenijo (Piškurič, 2015, 108–115).

8 SDV je nadzirala disidente ne le doma, pač pa tudi v tujini (Omerza, 2013; Omerza, 2015; Jenuš & Friš, 2017). Pučnik omenja nadzor SDV tudi ob vsakem obisku domovine (Kermauner, 1984, 2297). Ker gre v tem primeru za korespondenco med intelektualci, lahko sklepamo, da so se zavedali obstoja nadzora, čeprav iz korespondence tega ni moč neposredno razbrati.

9 Taras Kermauner (1930–2008), slovenski literarni zgodovinar, kritik, filozof, esejist, dramaturg, prevajalec, Pučnikov prijatelj in sodelavec.

razložil ne samo svoje znanstvene, nazorske in politične usmeritve, ampak tudi svojo disidentsko izkušnjo, zaradi katere je bil obsojen na devet let zapora.

Tako se je v drugi polovici osemdesetih vse bolj dejavno vključeval v slovensko politično stvarnost, najprej kot sociolog in publicist. Tudi frekvenca zasebne korespondence se je v tem času povečala. Leta 1985 je v *Novi reviji* objavil pomemben članek *Brez naveze* (Pučnik, 1985, 118–141; Pučnik, 2003, 59–97) in v njem analiziral in določil odnos do nekaterih najpomembnejših sodelavcev iz šestdesetih let. S svojimi prispevki je Pučnik v naslednjih letih vse bolj trasiral nadaljnjo politično pot.

Preden preidemo na analizo vsebine korespondence med Pučnikom in Sircem, naj omenimo še naslednje: Pučnik je s svojimi korespondenti ohranil korekten odnos, četudi so se le-ti med seboj ostro napadali in eden drugega »tožarili« Pučniku. Že iz tega se vidi, kakšno karizmatično osebnost je predstavljal za vse. Ni imel nikakršne realne moči, ne oblasti, ne denarja, ne drugih blagodat, ki bi jih delil med prijatelje. A je s svojo držo, predvsem pa s svojim resnicoljubnim odnosom do vsakega in vsega, ohranjal visoko spoštovanje ne le v krogu svojih prijateljev, ampak tudi med nasprotniki. Pučnik se je izogibal empatiji in pretiranim čustvenim zapisom ter zvezam. Tudi v osebnih pismih je ohranjal objektivnost, resnicoljubnost in racionalnost. Empatiji pa se ni mogel čisto izogniti, obilno jo je pri Pučniku mogoče zaznati v sublimiranih sporočilih, ali kot radi rečemo, med vrsticami. Toda ne glede na to, je bil, ko je soočal svoje poglede z drugimi, korekten, jasen a tudi neizprosni kritik. Jasno je vsakemu povedal, kar mu gre, pa naj si je šlo za osebno raven ali debato o javnih stvareh (AIJP, Korespondenca Pučnika).

Iz danega vzorca arhivskega gradiva se da razbrati marsikaj, nikakor ne vsega. Njegova korespondenca, kot že omenjeno, je bistveno širša. Marsikaj je še v osebnih arhivih ljudi, s katerimi je imel Pučnik stike. Nekateri Pučnikovi dopisovalci so se v izogib nadzoru znašli tako, da so pisma nosili v tujino in jih pošiljali Pučniku (AIJP, Korespondenca Pučnika). Vsega pa tudi tajna politična policija ni dobila. Pučnik je ljudi opogumljal s prispodobno, da je totalitaren sistem kot sito: marsikaj mu uide (Pučnik, 2003).

Analiza osebne Pučnikove korespondence s Sircem ne predstavlja le vpogleda v razumevanje slovenske in evropske politične stvarnosti, ampak bistveno več: instrument razumevanja dejanskih procesov, ki so v osemdesetih letih pripeljali do slovenske politične pomladi, katere osnovni akter je bil prav Pučnik.

DISIDENTA

Ljubo Sirc je bil žrtev montiranega, t. i. Nagodetovega procesa (Jeraj & Melik, 2015; Melik & Jeraj, 2016a, 128–138; Jeraj & Melik, 2017; Vodušek Starič, 1992) takoj po drugi svetovni vojni, v času prevzemanja totalitarne oblasti, Pučnikova zgodba se je zgodila z desetletnim zamikom (Pučnik, 2003). Njuna usoda je v marsičem povezana: oba sta bila svobodomiselna, kritična do obstoječih razmer, ki jih

je vzpostavljala komunistična oblast, oba sta se ji upirala in sta bila žrtvi montiranih sodnih procesov (Melik & Jeraj, 2016b, 453–454). Oba sta se bila pripravljena tudi dejavno angažirati pri premagovanju ostankov totalitarnega režima konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja.

Tako Pučnik kot Sirc sta bila neomajna kritika komunizma, oba sta bila zaradi svojih stališč obsojena na dolgotrajno ječo (Sirc sprva celo na smrt). Oba sta več let prestajala kazen, oba sta morala emigrirati in oba sta se dejavno vključila v demokratizacijske in osamosvojitvene procese v času slovenske pomladi. Namen te študije ni primerjati življenjskih poti dveh velikih disidentov, ampak prikazati in analizirati sicer skromne stike, ki sta jih imela v osemdesetih letih in ki so se nadaljevali tudi kasneje (Sirc, 2010). Kljub temu se za razumevanje njune korespondence ne moremo izogniti kratkemu prikazu njunih življenjskih poti.

Jože Pučnik se je rodil 9. marca 1932 v Črešnjevcu pri Slovenski Bistrici. Na klasični gimnaziji v Mariboru je skupaj s sošolci začel izdajati glasilo *Iskanja*, zato so ga oblasti poslale v vojsko, maturo pa je smel opravljati šele po odsluženih vojaščini. Leta 1958 je diplomiral iz filozofije in primerjalne književnosti na ljubljanski Filozofski fakulteti ter se tam zaposlil kot asistent. Zaradi člankov v *Reviji 57* je bil istega leta aretiran in obsojen na devet let strogega zapor. V zaporu je doživljal hudo nasilje (nočno pretepanje, onemogočanje spanja, devet mesecev v betonski samici ...). Ob splošni amnestiji leta 1961 so mu kazen znižali na sedem let, po petih letih pa je bil pogojno odpuščen. Pučnik se je vključil v delo pri reviji *Perspektive*, kjer je objavil nekaj člankov. Povod za ponovno aretacijo je bil članek *O dilemah našega kmetijstva*. Po odsluženih dveh letih zapor je neuspešno iskal zaposlitev, zato je leta 1966 odšel v Nemčijo. Ljubljanska univerza mu ni hotela dati potrdila o diplomi, zato je v Nemčiji, kjer je dobil politični azil, najprej delal kot pomožni delavec v cinkarni in pristanišču. Ob delu se je leta 1967 vpisal na univerzo v Hamburgu, študiral sociologijo, filozofijo in pedagogiko ter študij leta 1971 končal z doktoratom. Dobil je mesto docenta za sociologijo na univerzi v Lüneburgu, kjer se je leta 1989 upokojil kot višji akademski svetnik. Leta 1987 je sodeloval v 57. številki *Nove revije (Prispevki za slovenski nacionalni program)* z enim od temeljnih prispevkov. Dve leti kasneje se je vrnil v Slovenijo, aktivno sodeloval pri delu novoustanovljene Socialdemokratske zveze Slovenije (SDZS) in konec leta 1989 postal njen predsednik. SDZS, preimenovano v Socialdemokratsko stranko Slovenije (SDSS) in kasneje v Slovensko demokratsko stranko (SDS), je vodil do leta 1993. Od njene ustanovitve jeseni 1989 do razpada konec leta 1991 je bil Jože Pučnik predsednik Demokratične opozicije Slovenije (Demos), ki je zmagala na volitvah 1990. Predsedovanje Demosovi vladi je prepustil Lojzetu Peterletu, sam pa je kot Demosov kandidat leta 1990 kandidiral za predsednika predsedstva Republike Slovenije. Premagal ga je kandidat Zveze komunistov Slovenije – stranke demokratične prenove (ZKS-SDP) Milan Kučan. Pučnik je leta 1992 postal podpredsednik prve Drnovškove vlade. Na volitvah leta 1992 je bil izvoljen za poslanca. Med drugim je vodil parlamentarno preiskovalno komisijo za preiskovanje povojnih množič-

nih pobojev (Ferenc, 2017, 296–297; Deželak Barič, 2016, 384–385) in pravno dvomljivih procesov. Leta 1997 se je umaknil iz aktivne politike. Nazadnje je bil častni predsednik SDS. Umrl je 11. januarja 2003 (Pesek, 2013; Valič Zver, 2012, 165–168). Pokopan je v Črešnjevcu pri Slovenski Bistrici.

Ljubo Sirc se je rodil leta 1920 v Kranju. V Ljubljani, kjer je študiral pravo, se je povezal s skupino Stara pravda, ki se je priključila Osvobodilni fronti (OF) (Prunk, 2017, 243–244). Ko je Stara pravda protestirala proti prepovedi boja proti okupatorju zunaj OF, je bila kot skupina izključena. Pred kapitulacijo Italije je Sirc pobegnil v Švico, da bi poročal o tem, kaj se v Sloveniji godi, a ga ni nihče poslušal. V Jugoslavijo se je vrnil s partizansko prekomorsko brigado. Po vojni so ga zaposlili v Tiskovnem uradu nove tako t. i. ljudske vlade. Skupaj z Nagodetovo skupino je razmišljal o organizaciji nekomunistične opozicije. Avgusta 1947 ga je revolucionarna oblast kot domnevnega britanskega vohuna obsodila na smrt, a ga je pozneje pomilostila na 20 let prisilnega dela. V zaporu je bil sedem let in pol, od tega dve leti v samici. Leta 1955 je pobegnil v Veliko Britanijo, kjer se je zaposlil pri BBC. Leta 1960 je na univerzi v Fribourgu v Švici doktoriral iz ekonomije. Od leta 1962 je predaval mednarodno gospodarstvo na Univerzi St. Andrews, od leta 1965 do upokojitve leta 1983 pa na Univerzi Adama Smitha v Glasgowu. Po upokojitvi je v Londonu ustanovil Center za preučevanje komunističnih gospodarstev. Slovenske komunistične oblasti so ga še konec osemdesetih razglasile za »sovražnika ljudstva«. Leta 1989 je bil povabljen na sociološki kongres v Beograd. Tako se je po štiriintri-desetih letih vrnil v Jugoslavijo, in sicer, najprej v domači Kranj (Sirc, 2010, 453). Leta 1992 je neuspešno kandidiral za predsednika Republike Slovenije. Sodbo z Nagodetovega procesa je Vrhovno sodišče RS leta 1991 razglasilo za neveljavno, ker je šlo za montiran proces. Leta 2003 je Sirc postal častni meščan Kranja. Za zasluge pri širjenju demokratičnih idej v Vzhodni Evropi mu je britanska kraljica leta 2001 osebno podelila britansko odlikovanje CBE. Objavil je več knjig o razvoju gospodarstva ter je avtor številnih strokovnih in publicističnih člankov (Sirc, 2010, 603–604; Valič Zver, 2017, 254–256). Umrl je 1. decembra 2016 v Glasgowu. Pokopan je v Kranju.

KORESPONDENCA PUČNIKA IN SIRCA

Prav neverjetno se zdi, da se dva najbolj izpostavljena slovenska disidenta nista osebno poznala do sredine osemdesetih let 20. stoletja. Tudi na to ponuja Pučnik odgovor v svoji korespondenci s Sircem, kjer pojasnjuje, da je bil v času Nagodetovega procesa (1947), kot sam pravi

takrat se zelo mlad (letnik 1932) in nesposoben dojeti dogajanje izza dzungle takratnega javnega obvescanja. K temu se pridruzi se splosno nepoznavanje nase najnovejse zgodovine: ce nimas osebnih stikov s tistimi, ki so tisto dogajanje sooblikovali in v njem bili uniceni, vsaj za javnost, potem ostanejo velike bele lise v podobi slovenske povojne zgodovine. Moja generacija je tu zelo prizadeta ... (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Jožeta Pučnika Ljubu Sircu, 21. 6. 1984).

Korespondenca med Pučnikom in Sircem se je začela 9. junija 1984, ko je prvo pismo in s tem pobudo poslal Sirc iz Glasgowa na Škotskem, kjer je bil profesor na univerzi. Pismo je bilo naslovljeno na službeni naslov Pučnika (GesamtHochschule – Soziologie, Lüneburg, Niedersachs. W. Germany), kamor je prispelo 15. junija 1984. V njem je na uradnem pisemskem papirju univerze v Glasgowu Sirc lastno-ročno zapisal:

Dragi dr. Pučnik, Pravkar sem bral Vaš intervju v Novi reviji.

Ne vem, ali boste poznali moje ime. Avgusta 1947 sem bil pred sodiščem z Nagodetom in Furlanom in sem odsedel 7 ½ let. Opisal sem svoje zapore v Nesmisel in smisel.

Veselilo bi me, če se oglasite, tako da bi mogla izmenjati misli o preteklosti in sedanjosti.

Iskrene pozdrave

Ljubo Sirc (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Ljuba Sirca Jožetu Pučniku, 9. 6. 1984).

Kot izhaja iz navedenega pisma, je Sirc, ki je bral Pučnikov intervju s Kermaunerjem v *Novi reviji*, dal pobudo za začetek intelektualnega dialoga. Omenil je montiran Nagodetov proces, kjer bil obsojen na smrt, kasneje pa je bila smrtna kazen spremenjena v dvajset let zavora (Jeraj & Melik, 2015; Melik & Jeraj, 2016a, 128–138; Jeraj & Melik, 2017). Iz pisma izhaja njegovo zanimanje za Pučnikovo disidentsko usodo in poskus zблиževanja dveh slovenskih disidentov s primerljivo življenjsko potjo. Sredi osemdesetih let 20. stoletja je Sirc, podobno kot Pučnik, že dolga desetletja živel v tujini, kjer se je uveljavil v akademskih krogih kot poznavalec in kritik komunističnih gospodarstev. Imel je vrsto stikov s znanstveniki in politiki, pa tudi disidenti po vsem svetu. Zlasti tesni in pogosti so bili stiki z oporečniki iz Sovjetske zveze, ki so kasneje skupaj z Borisom Jelcinom¹⁰ delovali v tranzicijski ruski vladi (AIJP, CRCE; Sirc, 2010; Valič Zver, 2017, 255–256).

Pučnik je na Sirčevo pismo odgovoril s svojega doma v nemškem Reppenstedtu dne 21. junija 1984. Pismo je bilo natipkano na pisalni stroj brez strešic nad č, š, ž in ga povzemam v celoti po originalu:

---

10 Boris Jelcin (1931–2007), sovjetski partijski sekretar, zaupnik Mihaila Gorbačova. Junija 1991 prvi neposredno izvoljeni predsednik Ruske federacije. Funkcijo je zasedal do leta 1999. Prizadeval si je za tržno usmerjeno gospodarstvo in večstrankarski politični sistem (Yeltsin, 2018).

Dragi g. Sirc,

Vase pismo me je razveselilo in prijetno presenetilo, posebno ker sem se ob Vasih skopih pripombah lahko spomnil procesa, v katerem ste bili obsojeni. Priznati moram, da kaj veliko več o tem ne vem: ostalo mi je v spominu le to, kar so takrat ljudje govorili in kaj so pisali casopisi, to pa je bilo seveda tistemu casu primerno. Bil sem takrat se zelo mlad (letnik 1932) in nesposoben dojeti dogajanje izza dzungle takratnega javnega obvescanja. K temu se pridruzi se splosno nepoznavanje nase najnovejse zgodovine: ce nimas osebnih stikov s tistimi, ki so tisto dogajanje sooblikovali in v njem bili uniceni, vsaj za javnost, potem ostanejo velike bele lise v podobi slovenske povojne zgodovine. Moja generacija je tu zelo prizadeta in veliko njenih napak v takticnem presojanju realnih možnosti delovanja ima tu svoje korenine.

Priznati moram, da tudi Vase knjige (ali clanka?) ‚Nesmisel in smisel‘ ne poznam. Ali mi lahko sporočite, po kaksni poti bi lahko prisel do tega spisa?

Od leta 1966, ko sem prisel drugic iz zapora in odsel v Nemcijo, imam stike s Slovenijo le preko svojih sorodnikov in nekaterih dobrih prijateljev s katerimi sem sodeloval pri ‚Reviji 57‘ in pri ‚Perspektivah‘. Vse to je ostalo precej nesistematically in prepusceno slucaju. Poglobil sem se v svoje delo v Nemciji in nekako nasilno odrinil vsako razmisljanje o aktivnem poseganju v slovenske razmere. Ne le zato, ker stiri leta nisem smel priti v Slovenijo in da so mi izrecno prepovedali sleherno ‚vtikanje‘ v razmere, temvec tudi zaradi osebne preusmeritve v bolj ali manj teoreticno delo (teorija delovanja, logika odlocanja, sistemska teorija) sem ob občuteni slabi vesti ‚dezertiral‘ s položaja, na katerega bi po svoji moralni in nacionalno-politici vesti pravzaprav spadal. Bili so tu se drugi razlogi, o katerih bi mogoče drugic kaj vec povedal.

Vas predlog o izmenjavi misli o ‚preteklosti in sedanjosti‘ seveda z veseljem in zanimanjem sprejemam. Dobro vem, da veliko premalo vem o bliznji preteklosti, saj v javnosti, t.j. v splosno pristopni obliki sploh se ni obdelana. Kot Oblika pride verjetno v postev le dopisovanje, ki pa je tudi lahko zelo informativno.

Po tem ‚uvodnem sondiranju‘, ob katerem sem Vam za Vaso pobudo zelo hvalezen, pricakujem Vasega odgovora in seveda informacije o omenjenem spisu.

Prisrcne pozdrave. (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Jožeta Pučnika Ljubu Sircu, 21. 6. 1984).

V odgovoru je Pučnik izrazil veselje nad Sirčevo pobudo in obenem priznal svoje pomanjkljivo vedenje o Nagodetovem procesu in Sirčevi usodi. Deloma je to opravičeval z razliko v letih (Pučnik je bil dvanajst let mlajši od Sirca), deloma pa je okrivil medijsko in siceršnje neobveščanje javnosti o temah, ki so bile v komunističnem sistemu nezaželeni ali celo prepovedane. V enem od naslednjih pisem je

poudaril, da se zaveda, »da veliko premalo vem o bliznji preteklosti, saj v javnosti, t.j. v splosno pristopni obliki sploh se ni obdelana« (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Jožeta Pučnika Ljubu Sircu, 21. 6. 1984).

Pučnik je sprejel Sirčev izziv o izmenjavi misli o preteklosti in sedanjosti. Najprej je izrazil nekatere svoje pomisleke o intelektualnem in družbenem angažiranju »v razmere«, kar je sicer razumel kot moralni imperativ. Odgovor jasno kaže, da Pučnik še ni bil pripravljen na temeljitejši družbeni angažma, še najmanj pa politični. Ne gre spregledati niti opombe, da se je v tistem obdobju intenzivno ukvarjal s študijem sistemske teorije in teorije delovanja. Njegova knjiga, ki jo je izdal pri mariborskih Obzorjih *Kultura, družba, tehnologija* (1987) nosi znamenja dveh socioloških šol (Jürgen Habermas, Niklas Luhmann), ki sta bili v tistem času najbolj odmevni in popularni (Kos, 2004).

Sirc je Pučniku odgovoril 11. avgusta 1984 z lastnoročnim sporočilom na uradnem papirju univerze v Glasgowu:

Dragi g. Pučnik,

hvala za Vaše pismo od 21. junija. Oprostite, da odgovarjam šele danes, in še to na kratko.

Upam, da ste prejeli mojo knjigo. Je moj predzadnji izvod.

Prilagam bilten DS z vabilom za srečanje konec septembra v Londonu. Ali bi se ga mogli udeležiti Vi? Zelo bi nas veselilo, čeprav pod psevdonimom.

Prosim, sporočite, ali bi se hotel udeležiti kdo drugi ali poslati polnomočje (spet četudi pod psevdonimom).

Več kmalu.

Prisrčen pozdrav

Vaš

Ljubo Sirc (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Ljuba Sirca Jožetu Pučniku, 11. 8. 1984).

Kot izhaja iz pisma, ki ga je Sirc poslal na Pučnikov domači naslov v Reppenstedt, je bil pismu priložen bilten z naslovom *Demokratski susreti*, ki je izšel v Londonu julija 1984. Iz pisma tudi razberemo, da je v času od konca junija 1984 oziroma prejema Pučnikovega pisma, do 11. avgusta, ko je odgovarjal Pučniku, Sirc poslal Pučniku izvod svoje knjige *Nesmisel in smisel*, ki je izšla leta 1968 v Londonu.

Pučnik je Sircu odpisal na svojem pisalnem stroju z doma v Reppenstedtu v začetku septembra 1984:

Dragi g. Sirc,

oprostitite poznemu odgovoru na obe Vasi posiljki! Bil sem šest tednov v Sloveniji in sem se sele pred nekaj dnevi vrnil.

Najprej sem prebral Vaso knjigo. Ne bom govoril o pretresljivosti vseh likov, ki ste jih opisali, niti o clotheski plati vseh teh zrtev. Danasnji pomen Vase knjige vidim predvsem v direktnem in indirektnem prikazu katastrofalnega nivoja (ce sploh lahko govorimo o kaksnem nivoju!) pravne miselnosti tistih let. Morebitna pripomba, da je pac slo za tipicno diktaturo, ne more razloziti primitivnega nihilizma v pojmovanju prava partijskega obracunavanja z nasprotniki. Nihilizem zato, ker je bilo skoraj vse mogoce in ker so razlicni procesi sluzili le dnevnpoliticnim interesom partije. To pa pomeni, da so bili mehanizmi legitimiranja slep voluntarizem, pravna kultura neznanca in njen razvoj sploh noben problem. Kardeljevska pravna konstrukcija, s katero je skusal zacementirati oblastni monopol partije (danasnja ustava), je v pravnem pogledu korak naprej, le da zal v napacno smer. Zato je Vas prikaz povojnih navidezno pravnih mehanizmov legitimiranja takratne brezpravnosti dragocen historicni prispevek in izhodišce za analizo morebitnega, a tezko verjetnega prehoda v pluralizem. Kdor se ne zaveda, iz cesa je danasnji rezim izsel, bo prevec optimisticno ocenjeval konkretne možnosti premikov, nase možnosti danes. – Zelo pomembne se mi zdijo Vase analize v zadnjih poglavjih knjige, kjer povezuje možnost premikov v Jugoslaviji z gospodarsko in politično integracijo v zahodni Evropi. Dobil sem vtis, da se je Vase prizadeto razocaranje nad zahodnoevropsko politiko v prvem povojnem obdobju umaknilo bolj skromnemu, a zato bolj pragmaticnemu in optimisticnemu pricakovanju, ki se opira na pricakovano tesnejše zrascanje cele Evrope. Sam sem v tem vprasanju precej skepticen, ceravno moram priznati, da so to edini eksterni faktorji, na katere lahko racunamo. Seveda bolj kot ustrezno, ugodno ozadje za dogajanje v Jugoslaviji kakor pa konkretni posegi politične in gospodarske diplomacije. Po mojem mnenju se pomen teh ciniteljev vse prevec pretirava, to pa bi lahko postalo usodno za adekvatno oceno možnosti doma. Na vsak nacin pa nobena realisticna razprava o teh vprasanjih ne sme prezreti Vasih analiz.

Ne vzemite teh pripomb za poskus recenzije Vase knjige! Skusam samo utemeljiti svoje obzalovanje, da je knjiga pri mojih starostnih vrstnikih skorajda nepoznana: to sem moral ugotoviti pri zadnjem obisku v Sloveniji. Vzroki so na dlani, kljub temu skoda!

Prav s tem je povezan moj odklonilni odgovor na Vase prijazno povabilo na Demokraska srecanja. Veliko vecino tez v poslanem zvezku (st. 2/84) bi podpisal, torej ne gre za bistvene vsebinske razlike. Gre predvsem za ocene politične ucinkovitosti visoko kvalificiranih in odkritih razprav v okviru Demokraskih srecanj v primeri s skromnimi možnostmi veckrat nujno zakamufiliranih javnih razprav v

domovini. Da ne bo nesporazuma: to je čisto pragmaticen kriterij, ki ga opiram na trenutno politično in kulturno vzdušje doma. Ni dvoma, da vlada tam splošno nezadovoljstvo z razmerami in z režimom, posebno v trenutni ekonomski situaciji. Toda vse to je pri veliki večini na nivoju splošnega preklinjanja, brez programskega okvira in brez osebne odločnosti za kakršno koli politično dejanje. Posledice desetletnega zastrasevanja ticijo v kosteh, zastrasevalni sistem zaupnikov po vaseh in po ulicah deluje kljub trenutni ‚odprtosti govora‘ se naprej perfektno, pri večini nezadovoljnih so okrnjene vse ideje političnega delovanja, ki bi kakorkoli zavestno nastopilo proti oblastnemu monopolu partije. Izjema so tu le relativno ozki krogi strokovnjakov, ki jih logika konkretnega vpogleda v razmere in v ozadje političnega in gospodarskega dogajanja sili v razmisljanje o alternativah onstran uradnih konceptov partije. Ti vrsijo v trenutni situaciji izredno pomembno prosvetljevanje in prebujanje pol pozabljenih elementov politične kulture, v ustanovah, pa tudi v javnih sredstvih obvescanja. Po moji oceni ta trenutna možnost ne bo več dolgo obstajala, ker se že izražajo splosne politične zahteve, ki jih partija nikakor ne bo tolerirala, vsaj dalj časa ne. Sledila bo ponovna zamrznitev, pod kakršno koli pretvezo, ki jo bodo zlahka nasli. Zato je po moji oceni potrebno maksimalno izkoristiti prisojeni čas, izkoristiti tudi minimalni vpliv, ki ga kdo v manjšem ali večjem krogu ima in utrjevati sibke poganjke politične zavesti, politične kulture, ki se trenutno se smejo razrascati. Da pridem končno k jedru problema: zastopam stališče, da kdorkoli ima najmanjšo možnost krepiti te poganjke doma [podčrtano v originalu], mora vse prispevati (javno, predvsem pa v osebnih kontaktih) za njihovo razvijanje, zrtvovati razumljivo željo po visjem nivoju in odkritosti ter se izogibati sleherni nevarnosti partijskega klevetanja, ki bi seveda ne prizadelo samo njega, temveč vse kroge, v katerih kakorkoli že deluje. Tu mislim tudi na ljudi, ki so slučajno ali iz karierizma zasli v partijo, tam na različnih položajih dobili vpogled v resnično dogajanje in se notranje bolj ali manj odločno opredelili proti absurdom režima. Teh ljudi v danansnji situaciji ne smemo podcenjevati, veliko jih je, dostop imajo do informacij in do sredstev javnega obvescanja in njihove marsikdaj odkrite besede imajo za neosvescene, boljše: se neosvescene večji vpliv kakor besede kaksnega ‚razkrinkanega reakcionarja‘ kakor sem jaz. Skratka: fascinira me misel na odkrite in kvalitetne razprave, pri katerih bi se lahko mnogo naučil, istocasno pa izhajam iz hipoteze, da ‚obvescevalna deluje‘ (oprostite mi to direktno besedo, saj oba veva, kaksne so te reci!), da imajo ta srečanja predvsem dolgoročni ali vsaj srednjeročni politični pomen in da se sam kljub veliki skusnjavi zelim po skromnih močeh udeleževati predvsem kratkorocno, zdaj, v tej situaciji in dokler so te možnosti se dane. Zelim, da ob naslednji ‚zamrznitvi‘ (ki bo gotovo prisla) ne bi slana pobrala prav vsega, kar se doslej v ljudeh prebudilo, v širšem krogu, seveda. Diskontinuiranost prizadevanj po vojni je nasa rakrana, razcepljenost med ‚levimi‘ in ‚desnimi‘, med ‚belimi‘ in ‚rddecimi‘, med ‚klerikalci‘ in ‚liberalci‘, itd. je nesmotrno razmetavanje piclih političnih sil (posebno ob danasnem stanju politične kulture pri nas) in tragedija je, da mor-a [deljeno v originalu] skoraj vsaka generacija zacenjati z abecedo in se spotikati ob trike

nedemokratskega režima, ki bi se jim ob nekoliko večji kontinuiteti prenasanja izkušnja zlahka izognila. Mnenja sem, da je vsaj trenutno (in za tiste, ki imajo za to najmanjšo možnost) bolj vazno prebujati politično zavest v takoimanolvani ,bazi', da bi naslednjo zimo preživela, kakor pa nadalje ostriti in dopolnjevati napredni politični koncept, ki je ze itak na evropski ravni. Tudi to je potrebno, pa se kako! Ponavljam: kdorkoli ima najmanjšo možnost vplivati in delovati doma, mora dati temu prednost. Gre za princip delitve dela, za dopolnjevanje, saj gre vsem, o katerih tu govorim, za skupni cilj normalizacije in evropeizacije domacih razmer, brez krvavih revolucij in pucev (ti imajo lastno zakonitost, ki jo mora narod drago placati, tudi Vi sami ste jo drago placevali brez lastne krivde).

Na siroko sem se razklepetal, ponavljam se in izgubljam rdeco nit. Verjetno sem tako hotel prepreciti vtis, da pac stisnem rep med noge, ko gre za kaj konkretnega. Mislím, da temu ni tako. Trenutno skusam storiti to, kar se mi zdi najbolj aktualno, upam, da se s tem ne tolazim. Napisal sem clanek za Novo revijo, v katerem opisujem moj prvi prihod iz zapora, moje delo pri Perspektivah, ponovni zapor in odhod, odlocitev za tujino (1966). Ne vem, ce bo clanek lahko izsel, mislim, da ima nek pomen za mlajse in rad bi v tej smeri doma [podčrtano v originalu] naprej deloval, tudi s tako minimalnim ucinkom. Kot receno, taksna je moja trenutna ocena situacije in taksne so moje prioritete. Ali Vam naj Vaso knjigo vrnem? Omenili ste, da je bil to predzadnji izvod, lahko bi jo fotokopiral, ce ni vec v prodaji. Hvalezen bi Vam bil za gradivo Demokratskih srecanj, kolikor lahko za to prevzamete odgovornost. Zelím Vam mnogo plodnih razprav, ucinkovitega prevajanja v konkretne razmere in cim manj razhajanja! – Vidím, da zadnji stavek zveni kot na novoletni cesticí, zato raje koncujem in Vas pozdravljam z zeljo, da se se oglasite! (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Jožeta Pučnika Ljubu Sircu, 2. 9. 1984).

V nadaljevanju velja najprej posvetiti pozornost Pučnikovemu odzivu na Sirčeve spomine (knjigi z naslovom *Nesmisel in smisel*, ki je izšla v Londonu leta 1968).¹¹ Pučnik se je lotil branja omenjene knjige šele poleti 1984, ko mu je Sirc poslal predzadnji izvod svoje knjige in je Pučnik nekaj poletnih tednov preživel v Sloveniji. Dela, v katerem Sirc opisuje svojo kalvarijo, ki jo je po vojni doživiljal v Sloveniji, Pučnik pred tem sploh ni poznal (kakor tudi velika večina slovenske javnosti ne).

Sirc se je leta 1944 pridružil partizanom. Po vojni je delal kot prevajalec in bil v stikih s pomembnimi tujci. Na montiranem sodnem procesu ga je najbolj bremenilo sodelovanje z britanskim konzulatom. Družil se je tudi z nekaterimi intelektualnimi

¹¹ Sirc je pripravil daljše besedilo v angleščini, ki zajema tudi medvojno obdobje. Tega je objavil šele čez nekaj desetletij v knjigi z naslovom *Dolgo življenje po smrti obsodbi* (2010; prim. Sirc, 1992a), a naj bi ga v osemdesetih poslal tudi Pučniku (kot izhaja iz korespondence). Drugi del je bil preveden v slovenščino in izdan v omenjeni knjigi.

krogi, v okviru tega predvsem s profesorjem Borisom Furlanom in dr. Črtomirjem Nagodetom (t. i. pravdaši) (podrobneje gl. Kladnik, 2013). Ti so ob koncu vojne, v času »mešane« vlade Tito-Šubašić, pričakovali svobodo in demokracijo (prim. Perenič, 2013). Najprej so nameravali oblikovati svojo politično listo in sodelovati na volitvah. Toda stvari so šle v nasprotno smer in njihova pričakovanja so se razblinila. Nekateri ministri (Milan Grol, Ivan Šubašić in Juraj Šutej) so kmalu odstopili in hitro je postalo jasno, da si je komunistična stranka prisvojila totalno oblast, naprotnike in namišljene nasprotnike pa začela drastično preganjati. Sirc je kasneje npr. povzegal po časopisu *Borba*, da je bilo leta 1947 260.000 kazenskih procesov, leta 1948 220.000 kazenskih procesov, in leta 1949 160.000. Ocenjeval je, da je »šla skozi komunistične zapore od leta 1945 do leta 1950 kaka desetina odraslega prebivalstva« in sklepal, da »ta odstotek gotovo ni nižji kot ustrezni odstotek med veliko čistko v Stalinovi Sovjetski zvezi.« Dodajal je, da so »pobili kakih 300.000 ljudi takoj po vojni« (Sirc, 1968, 114–115).

Dejstvo je, da je bil slovenski partijski represivni aparat izšolan v Moskvi in da so se na akademiji Dzeržinskega usposabljali brezkompromisni revolucionarji, pri katerih življenje ni imelo cene. V t. i. Nagodetovem procesu Sirc je omenjal številna imena, ki so aktivno sodelovali v procesu ali kot zasliševalci, tožilci ali sodniki: Mitjo Ribičiča, Zdenka Roterja, Viktorja Avblja, Nika Šiliha, Bogdana Ambroža – Šventa, Martina Žalika, Marjana Simčiča – Marka idr. (gl. tudi Repe, 2013).

Sirčeva metoda pisanja je nekaj posebnega. Je osebna izpoved, izjemno iskrena, istočasno pa analizira strukturne probleme komunizma, ki še posebej izstopajo v pravosodju, gospodarstvu in politiki. Prikazu njegovih zaslišanj (te si je uspel zapisovati) sledi citat iz obsodbe. Hotel je ponazoriti, kako so iz njegovih izjav skonstruirali obtožbe in obsodbe, kako se je manipuliralo v sodnih procesih nastajajočega se režima, ki je temeljil na revolucionarnem pravu, totalni oblasti in razrednem pristopu. Učenci Držežinskega so dodobra obvladovali različne tehnike psihološke prisile. Pri mlademu Sircu je bilo še posebej hudo, saj so mu obsodili in zaprli tudi očeta, ki ni bil najboljšega zdravja in tako pritiskali nanj (gl. tudi Griesser-Pečar, 2013).

Po večmesečnih zaslišanjih so 27. julija 1947 začeli proces »zaradi špionaže in zarote proti državi« (Sirc, 1968, 56) zoper Nagodeta, Sirca, Leona Kavčnika, Furlana, Zorana Hribarja, Angelo Vode, Metoda Kumelja, Pavlo Hočevnar, Svatopulka Zupana, Bogdana Stareta, Metoda Pirca, Vida Lajovica, Franja Sirca in Elizabete Hribar (ministra Franca Snoja so dodali kasneje v skupino obtoženih). Sirc je bil obsojen na smrt (kasneje so kazen znižali na dvajset let prisilnega dela). Zaporno kazen je začel prestajati v samici, kjer je preživel dve leti. Sirc je zelo dobro opisal način funkcioniranja totalitarnega komunističnega sistema v prvih povojnih letih (Sirc, 1968). Pučnik, ki je na lastni koži občutil funkcioniranje represije – v primerjavi s Sircem z nekaj letnim zamikom – je v začetku septembra 1984 v pismu Sircu zapisal, da je njegova knjiga dragocen historični prispevek, ki prikazuje katastrofalno raven pravne miselnosti tistega časa, primitivni pravni nihilizem in partijsko obračunavanje z nasprotniki. Pučnik je ugotavljal, da so povojni procesi

služili le dnevno političnim interesom vladajoče partije, ki je legitimirala svoja zločinska dejanja s slepim voluntarizmom (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Pučnika Sircu, 2. 9. 1984).

V drugem delu knjige je Sirc razglabljal o gospodarskih vprašanjih (velik del njegovega znanstveno-raziskovalnega opusa zajema ukvarjanje z raziskovanjem gospodarstev v komunističnih državah) tudi v kontekstu vse večje gospodarske in politične integracije zahodnega dela Evrope.

Iz Pučnikovega pisma, ki je najdaljši tekst v njuni korespondenci, je razbrati prevzetost nad Sirčevo knjigo *Nesmisel in smisel*. Pučnik je tudi pod vtisom prebrane Sirčeve knjige ocenil, da je bila po vojni v Sloveniji pravna miselnost na katastrofalni ravni, da je šlo za primitivni pravni nihilizem, kar je partija uporabljala za obračunavanje z nasprotniki. S pravom, vključno z ustavo, pa si je zacementirala oblastni monopol. Dotaknil se je tudi možnosti »prehoda v pluralizem«. Poudaril je, da se je treba zavedati, »iz česa je današnji režim izšel«, zaradi česar ni mogoče biti pretirano optimističen. Tudi integracijski procesi (»zraščanje«) v Evropi sami po sebi ne zadostujejo za premike na domači sceni. Priznal pa je, da so to zunanji dejavniki, na katere moramo Slovenci računati. Toda še bolj se mu je zdelo pomembno, da spreminjamo politično inkulturno vzdušje doma. Ljudje so bili razočarani nad režimom, tudi zaradi krize, niso pa bili pripravljeni za politično dejanje. Ljudi je bilo po mnenju Pučnika še vedno strah, saj je zastraševalni sistem udbovskih zapupnikov po vaseh in ulicah »perfektno« deloval. Ne glede na to so obstajale skupine »strokovnjakov«, vključno z liberalnim delom znotraj partije, ki so iskale alternative onstran ustaljenih konceptov. Pripisoval jim je vlogo »prosvetljevanja«, kar naj bi postopoma dvigovalo politično kulturo. Pučnik je pričakoval, da bo po tem kratkem obdobju »odprtosti govora« znova sledila »zamrznitev«. Zato je bil prepričan, da je potrebno izkoristiti ta čas in delati doma in krepiti novo politično zavest.

Pučnik je razbral dve težavi pri odpiranju slovenske družbe. V slovenski zgodovini so v času totalitarnega sistema obstajala kratka obdobja, ki so bila za nianso liberalnejša, toda vselej so sledile zamrznitve in pozeba je uničila dobre poganjke, kot se je izrazil. To je bil za Pučnika problem diskontinuitete. Vsaka generacija je zato morala na novo začeti z abecedo. Drug problem je razcepljenost političnih sil na leve in desne, na klerikalne in liberalne, na bele in rdeče. Pučnik si je torej že leta 1984 želel večje enotnosti sicer pičle politične alternative v nastajanju. Menil je, da je potrebno razvijati politično zavest v »bazi« do te mere, da bo preživela zimo. Gre za skupni cilj »normalizacije in evropeizacije domačih razmer«. Zato je izpostavil svojo prioriteto, in ta je, da bo s članki v *Novi reviji* poskušal vplivati na izboljšanje razmer doma.

Sredi novembra leta 1984 je Pučniku pisal Nemanja Marcetic, urednik revije *The South Slav Journal*.¹² Kot navaja Marcetic, ga je Sirc zaprosil, naj Pučniku

12 *The South Slav Journal* izhaja v Londonu od leta 1978. Objavlja članke o zgodovini in družbi s področja nekdanje Jugoslavije. V času hladne vojne je revija zagovarjala uvedbo demokracije ter nasprotovala komunistični diktaturi (www.anses.rs/slav.html).

pošlje primerke revije in obrazec za naročilo nanjo, če bi jo Pučnik želel naročiti. Ni razvidno, če in kako se je Pučnik odzval na pismo urednika Marcetica.

Sirc je Pučniku lastnoročno odgovoril proti koncu novembra 1984, tokrat na pisemskem papirju z glavo CRCE (Centre for Research into Communist Economies, c/o Lord North Street, London SW1 P 3LB).¹³

Dragi gospod Pučnik,

Oprostite, da Vam še nisem odgovoril na Vaše pismo od 2. septembra in da Vam danes odgovarjam v naglici, toda delo me je zasulo. Grem za deset dni v Italijo in bom pisal več, ko se vrnem.

Knjigo, prosim, obdržite. Veselilo me bo, če jo pokažete prijateljem. Poslal Vam bom opis vojne dobe v angleščini.

Za danes pozdrav

Vaš

Ljubo Sirc (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Ljuba Sirca Jožetu Pučniku, 23. 11. 1984).

Sirc je za odgovor Pučniku potreboval skoraj tri mesece, kar je opravičil z obilico dela. V vmesnem času se je septembra 1984 udeležil srečanja slovenskih izobražencev na Opčinah pri Trstu, kjer ga je dr. France Bučar¹⁴ povabil k pripravi prispevka za *Novo revijo*. Po intervenciji Jožeta Smoleta¹⁵ je bil Sirčev prispevek umaknjen iz tiska, vendar je *Nova revija* objavila korespondenco o zapletu (Sirc, 2010, 447). Iz zgornjega Sirčevega pisma Pučniku lahko razberemo, da je bilo napisano v precejšnji naglici pred odhodom v Italijo. Sirc je napovedal daljše pismo po vrnitvi nazaj v Glasgow. Obenem je Pučniku podaril že prej poslano knjigo *Nesmisel in smisel* ter obljubil, da mu bo poslal svoj opis vojne dobe v angleškem jeziku. Iz dostopne korespondence ni razvidno, ali je obljubljeni tekst Pučniku tudi poslal.

V AIJP obstaja še eno pismo, ki ga je Sirc poslal Pučniku v vednost s pripisom »Ostalo sledi. Pozdrav Ljubo Sirc«. Gre za odprto pismo Mitji Ribičiču in Stanetu

13 Centre for Research into Communist Economies CRCE je inštitut za raziskovanje komunističnih gospodarstev. Sedež ima v Londonu. V glavi pisma so navedeni člani skrbniškega odbora CRCE: Antony Fisher, San Francisco; Lord Harris of High Cross, London; Tadeusz M. Rybczynski, London; Professor Christian Watrin, Cologne; Professor Tom Wilson, Bristol; Adil Zulfikarpasic, Zurich, kot direktor CRCE pa Ljubo Sirc.

14 France Bučar (1923–2015) pravnik, politik, profesor. Soustanovitelj Slovenske demokratične zveze in koalicije Demos. Predsednik prve večstrankarske Skupščine Republike Slovenije (Stanonik & Brenk, 2008, 116).

15 Jože Smole (1927–1996) novinar in politik. V letih 1968–1970 osebni tajnik in vodja kabineta Josipa Broza – Tita (Stanonik & Brenk, 2008, 1046–1047).

Dolancu, datirano z 12. februarjem 1985 in natipkano na pisemski papir z glavo oddelka za politično ekonomijo univerze v Glasgou (Department of Political Economy, Adam Smith Building, University of Glasgow, Glasgow, G12 8RT, 041-339 8855, Extension).

Odprto pismo

Mitji Ribičiču, članu predsedstva ZKJ in

Stanetu Dolancu, članu predsedstva SFRJ, Beograd

Zastopnika Slovencev v najvišjih organih SFRJ sta me napadla v svojih nedavnih izjavah: Ribičič v članku v Naših razgledih 28. decembra 1984, Dolanc v pogovoru z družbenopolitičnimi delavci Gorenjske, objavljenem v Delu 26. januarja 1985. Žal kljub svojim odgovornim funkcijam še vedno ne moreta govoriti resnice in se izogniti natolcevanju vsaj po asocijaciji.

Dolanc me imenuje v isti sapi ‚z znanim belogardističnim vojnim zločincem Žebotom‘. Čeprav sem s svojim poklicnim kolegom Cirilom Žebotom, upokojenim profesorjem ekonomije na Georgetown University, v najboljših odnošajih, se vendar po političnih pogledih, kot je to med civiliziranimi ljudmi mogoče, razlikujeva. Ne vem, ali Žebot govori o srednjeevropski katoliški federaciji ali ne, jaz vsekakor ne. Vzdevek ‚vojni zločinec‘ je Dolanc prilepil Žebotu kar tako zaradi lepšega, ne da bi bil Žebotu kdorkoli sodil, kaj šele da bi ga bil obsodil.

Ribičič pravi, da jaz v svoji knjigi Nesmisel in smisel dajem belogardistično razlago njegove vloge v povojnih procesih. Skuša mi podtakniti simpatije za Rupnika in Hacina, čeprav je, kar sem napisal o njiju, neznamen del moje knjige, ki je predvsem opis, kako so komunistični voditelji s krivimi obtožbami uničili demokratično opozicijo, ki je bila po sporazumu med Titom in Šubašićem zakonita.

Vsekakor mi Ribičič očita belogardizem, Dolanc plavogardizem, ne eden ne drugi pa ne pove, da sem bil l. 1941 član Osvobodilne Fronte in sem dočakal konec vojne v partizanski uniformi s V. Prekomorsko brigado in Artilerijo VII. Korpusa. Ko pravim to, že zastavljam vprašanje, zakaj sem prišel v nasprotje z ljudmi, kot sta Ribičič in Dolanc.

O svojih medvojnih doživetjih imam rokopis, ki ga bom, upam ob priložnosti objavil. Tu le najvažnejše:

Decembra 1941 je vodstvo OF sporočilo včlanjenim skupinam dodatno točko programa: kdorkoli bi se boril proti okupatorjem izven OF, ga je treba imeti za petokolonaša in izdajalca ter ga likvidirati. Komunistični voditelji niso samo s tem proglasili svoj monopol na odpor proti okupatorju, marveč so že nekaj prej

začeli ubijati ljudi, ki niso imeli nobene zveze z okupatorji, kot so jim komunisti očitali, pač pa bi utegnili organizirati boj proti okupatorjem, nad katerim KP ne bi imela popolne kontrole. Pozimi 1941/1942 so komunistični likvidatorji tako ubili v ‚ljubljski pokrajini‘ kakih tisoč ljudi, v glavnem pristaše SLS, pred vojno zdaleč najmočnejše slovenske stranke. Ali naj bi se ljudje dali preprosto pobiti? Začeli so se braniti in komunisti so jih nazadnje zrinili v sodelovanje z okupatorjem. Državljanske vojne ni podžigal ‚klerofašist‘ Hacin, temveč so jo začeli komunisti sami.

Ker je skupina Pravda, ki sem ji med vojno pripadal, protestirala proti nemoralni dodatni točki programa OF, je bila v začetku 1942 izključena iz OF, medtem ko je bilo machiavellistično rečeno, da posamezniki lahko ostanemo člani. Odpor proti komunističnim nakanam in ukanam je postajal vedno hujši in kazalo je, da bodo nekateri res začeli sodelovati z okupatorjem iz strahu pred komunističnim terorjem in iz obupa nad marksistično-leninistično taktiko neprestanih prevar. Jaz sem začel iskati pot v Švico, da bi skušal od zunaj preprečiti kolaboracijo.

Nihče me ni hotel poslušati, menda sem bil premlad, tako da sem se preko Francije in Italije vrnil v Dalmacijo, in končno v Slovenijo. Skušal sem kot tolmač omiliti škodo, ki so jo Sloveniji in Jugoslaviji delali komunisti s tem, da so se necivilizirano obnašali do zahodnih zaveznikov in da so kovali v zvezde tovariša Stalina. Kot rečeno, sem tudi sodeloval pri poskusih organizirati združeno jugoslovansko legalno demokratično opozicijo. Za nagrado so me komunistični voditelji dali obsoditi na smrt v tako imenovanem Nagodetovem procesu, ki ga je režiral Mitja Ribičič. Meni in profesorju Furlanu so smrtno kazen spremenili v dvajset let prisilnega dela, medtem ko so Črtomirja Nagodeta zares ubili. Da bi pritisnili name, so obsodili na deset let mojega očeta, ki je en mesec po izpustu iz zapora štiri leta kasneje umrl. Potem ko je Stalin jugoslovanske komuniste nagnal iz Kominforma in so morali iskati zavetja pri zahodnih kapitalistih, so me l. 1954 izpustili iz zapora. Ribičičeva OZNA me je hotela prisiliti, da postanem njen agent, tako da bi bil moral pobegniti, tudi če bi bilo sicer zame vredno živeti doma.

Sedaj mi Mitja Ribičič očita da organiziram ‚protijugoslovansko kampanjo‘, kot da bi bila Jugoslavija last njega in njegovih tovarišev. V resnici že trideset let skušam pojasniti, zakaj njihov sistem ne funkcionira in ne more funkcionirati in kako bi iz Jugoslavije mogli napraviti gospodarsko uspešno in svobodno demokratično zvezno državo. Analiziranje in kritiziranje komunizma se mora zdeti ‚protijugoslovansko‘ samo slepcem kot je Ribičič, dejansko je le v prid jugoslovanskim narodom, saj komunizem Jugoslaviji – in ostalim vzhodno-evropskim državam – kljub visokoletečim frazam ni prinesel nič drugega kot zatiranje in zaostajanje v uboštvi. Dasi se komunisti z nasiljem, brezobzirnostjo in demagogijo še vedno drže na oblasti, nihče pri zdravi pameti ne more verjeti,

da bi njihove zastarele ideje še utegnile prinesiti njihovim podložnikom blaginjo, kot jo uživajo delovni ljudje na Zahodu. Zgražanje nad množičnim pobijanjem in gospodarsko zmedo pač ni ‚protijugoslovansko‘.

Mitja Ribičič in Stane Dolanc si po vsem, kar smo doživeli v zadnjih 45 letih, zares ne moreta domišljati, da prav njihova partija ve, kako rešiti Slovenijo in Jugoslavijo iz sedanje zagate. Mogla bi se še odkupiti za nesrečo, v katero sta skupaj s svojimi tovariši-komunističnimi voditelji spravila nas vse, če bi nesebično pomagala, da se začne svobodna in trezna razprava o vzrokih sedanje krize in o poteh, kako najti izhod iz nje.

Ljubo Sirc

P.S Mitja Ribičič piše v Naši razgledih, naj ljudje, ki jih zanima njegova vloga v Nagodetovem procesu ‚pogledajo sodne spise o teh procesih, ki obstajajo in v katerih je vse zapisano in dokumentirano‘. Kaj čudna ponudba glede na to, da se raziskovalci v Jugoslaviji pritožujejo, da o teh procesih ne morejo pisati, ker spisi niso dostopni. Dostopni pa niso zato, ker bi jasno pokazali, da so bili tako imenovani ‚zločini‘ prazne komunistične marneje proti političnim nasprotnikom, zaradi katerih med normalnimi ljudmi ne bi bilo mogoče nikogar obsoditi, kaj šele obsoditi na smrt. Omenja tudi Nagodetov dnevnik. Če je ta dnevnik tako obremenjen, naj ga Mitja Ribičič da neponarejenega objaviti, da bomo videli, ali je bila Nagodetova smrt sodni umor ali ne (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Ljuba Sirca Jožetu Pučniku, datum ni naveden).

Sirc se je z odprtim pismom veljakoma komunističnega režima Mitji Ribičiču¹⁶ in Stanetu Dolancu¹⁷ odzval na Ribičičeve trditve v reviji *Naši razgledi* (Ribičič, 1984) ter Dolančev napad nanj v pogovoru z »družbenopolitičnimi delavci Gorenjske«. Pismo je bilo objavljeno šele leta 1989 v reviji *Tribuna* (Sirc, 1989), vendar tedaj nanj ni bilo širšega odmeva. V pismu je Sirc nasprotoval enačenju s Cirilom Žebotom (o Žebotu podrobneje Griesser-Pečar, 2018), etiketiranju s »plavogardistom«, označevanju Žebota kot »belogardista« in »vojnega zločinca« ter dejstvu, da je Dolanc oba označil za podpornika »srednjeevropske katoliške federacije«. Omenil je svoj rokopis o medvojni dobi in obljubil, da bo v njem pojasnjeno medvojno obračunavanje z ljudmi, ki niso pristajali na

16 Mitja Ribičič (1919–2013) pravnik, politik. Zasliševalec obtoženih v Nagodetovem procesu (Sirc, 1968, 34–36). Eden od voditeljev tajne politične policije (Stanonik & Brenk, 2008, 955–956; Jeraj & Melik, 2015, 822).

17 Stane Dolanc (1925–1999) pravnik, politik. Povojni vojaški tožilec (Stanonik & Brenk, 2008, 203).

18 Nepodpisano poročilo o Dolančevega pogovora z »družbenopolitičnimi delavci Gorenjske« je bilo objavljeno v rubriki *Rekli so*. Delo, 26. 1. 1985: Slovenski narod ni bil nikoli bolj svoboden, 2.

19 Delo, 26. 1. 1985: Slovenski narod ni bil nikoli bolj svoboden, 2.

partijski monopol v boju proti okupatorjem.²⁰ Na kratko pa je medvojna dogajanja v odprtem pismu vseeno orisal ter okrivil partijski diktat in monopolizacijo odpora proti okupatorjem kot vzrok za medsebojno obračunavanje med Slovenci. Nasprotoval je komunizmu, ki je po njegovi presoji neuspešen družben sistem. Ribičičevo ponudbo, naj si ljudje ogledajo dokumente iz Nagodetovega procesa, je zavrnil kot neizvedljivo, saj so se raziskovalci teh dogajanj pritoževali, da nimajo dostopa do navedenega gradiva.

Ta Sirčev spis je bil poslan Pučniku, ki je v Sircu prepoznaval vse večjega somišljenika. Njuni stiki so se nadaljevali, še posebej zato, ker se je za Pučnikom tudi Sirc aktivno angažiral v slovenski politiki. Nastopil je namreč kot kandidat na listi Liberalno demokratske stranke LDS (nekdanje Zveze socialistične mladine Slovenije) na predsedniških volitvah leta 1992 (RTV SLO, 2012). Kasneje je Sirc večkrat omenil, da je premalo poznal razmere (Sirc, 2010, 455) in zato nasedel »mladincem« v LDS, ki so dejansko podpirali edinega »neodvisnega« kandidata Milana Kučana. Vsi drugi kandidati so bili »strankarski« (Sirc, 1992b). Ugotovitev o nadaljevanju stikov med Pučnikom in Sircem dokazuje tudi praznovanje Sirčevega osemdesetega rojstnega dneva leta 2000 v Ljubljani, kjer je bil med drugimi častnimi gosti tudi Jože Pučnik (Sirc, 2010, 520–521).

Sirc je bil tako na predsedniških volitvah leta 1992 poražen, podobno kot Pučnik leta 1990 (Valič Zver, 2013, 210, 264), čeprav je Pučnik v primerjavi s Sircem zbral mnogo več glasov.²¹ Postavlja se zanimivo vprašanje: kako to, da sta oba pomembna disidenta, žrtvi komunističnega režima in borca za demokracijo, doživela poraz proti zadnjemu šefu komunistične partije? Sirc je ponudil enega od možnih odgovorov, ko je zapisal, da so bili »komunisti ... na spremembe odlično pripravljeni« (Sirc, 2010, 454).

ZAKLJUČKI

Iz dosegljivega arhiva je mogoče razbrati, da sta Pučnik in Sirc v medsebojni korespondenci odpirala različna aktualna, teoretična in politično relevantna vprašanja: o strukturi in delovanju komunističnega sistema, o pravni državi, človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah, delovanju civilne družbe, demokracije, pluralizma, krivde in odgovornosti za povojne zločine in množične poboje, prihodnosti slovenskega naroda ter druga konkretna vprašanja o tem, kaj narediti, da bi se stvari premaknile.

Iz korespondence izhaja, da je bil Pučnik tedaj večji pesimist glede nadaljnje razvoja komunističnih družb, saj ni videl možnosti za vzpostavitev pluralizma. Kdor

20 Sirc piše, da so »komunistični likvidatorji tako ubili v ‚ljubljski pokrajini‘ kakih tisoč ljudi, v glavnem pristaše SLS, pred vojno zdaleč najmočnejše slovenske stranke.« Več o tem gl. Hančič, 2015, 651.

21 Sirc je na predsedniških volitvah 1992 prejel 18.774 glasov ali 1,51 odstotka (<http://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-predsednika-rs/volitve-predsednika-rs-let-1992>). Pučnik je v prvem krogu volitev za predsednika predsedstva Republike Slovenije (RS) 8. aprila 1990 prejel 26,6 % oziroma 322.706 glasov, v drugem krogu 22. aprila 1990 pa 41,41 % oziroma 464.435 glasov (Uradni list RS, 1990).

Sl. 1: Jože Pučnik čestita Ljubu Sircu ob 80-letnici (Sirc, 2010, 520).

se ne zaveda, piše, iz česa je današnji režim izšel, bo preveč optimistično ocenjeval konkretne možnosti premikov v sedanosti (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Jožeta Pučnika Ljubu Sircu, 2. 9. 1984).

Pučnik je v tem pismu zaključil, da nobena resna analiza ne more prezreti Sirčeve knjige. Iz zapisanega lahko sklepamo, da je to delo vplivalo na Pučnikova nadaljnja razmišljanja o razvoju slovenske družbe, vsekakor pa je imelo uporabno vrednost v času njegovega vodenja (1993–1996) parlamentarne Preiskovalne komisije Državnega zbora Republike Slovenije o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti (Jančar & Letnar Černič, 2010).

Če pozorno beremo originalna pisma, opazimo nekaj nenavadnega. Pučnik je na dveh mestih uporabil in nato še podčrtal besedo »doma«. Sprejemal je dejstvo, da je pri družbenih spremembah potrebno upoštevati zunanje dejavnike (mednarodni faktor), a veliko pomembnejši je po njegovem mnenju »domači«. Lahko sklepamo, da je morda na tak način hotel Sirca opogumiti za večji angažma v Sloveniji. Nekako v tem slogu je tudi zavrnil Sirčevo povabilo na demokratsko srečanje v Londonu, za katerega je med drugim izrazil realno pričakovanje, da bo obveščevalno pokrito.

Pučniku so za nekaj let prepovedali vrnitev v domovino, niti se ni smel ukvarjati z domačimi razmerami. Zato je resignirano ugotavljal, da je »nasilno odrinil vsako razmišljanje o aktivnem poseganju v slovenske razmere« (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Jožeta Pučnika Ljubu Sircu, 21. 6. 1984), da je na nek način »dezertiral« in se posvetil teoretičnemu delu. A intelektualni »eskapizem« ni čisto uspel, če vemo, da je sebe in druge spodbujal k političnemu angažmaju doma, v Sloveniji (AIJP, Korespondenca Pučnika). Na temelju proučevanja korespondence med Pučnikom in Sircem lahko tudi zaključimo, da je Pučnik je v pismih večinoma govoril o Sloveniji, le včasih tudi o jugoslovanski sceni, medtem ko je Sirc največkrat omenjal Slovenijo in Jugoslavijo. V času njunega dopisovanja je bil Sirc mnogo bolj kot Pučnik vpet v jugoslovanske in mednarodne povezave (Sirc, 2010).

Največji problem po Pučniku je apatičnost ljudi, ki niso pripravljene tvegati, da se sistematično lotijo politike, ali si ne upajo, saj vaška in ulična zastrašujoča »doušniška« mreža učinkuje, uničuje vsak odprto razpravo (AIJP, Korespondenca Pučnika, pismo Jožeta Pučnika Ljubu Sircu, 2. 9. 1984). Z izrazom »doušniška« je Pučnik označil močno razpredeno mrežo informatorjev tajne politične policije (SDV), ki so ovajali režimu nelojalne ali domnevno nevarne sodržavljane (Friš & Hazemali, 2017, 818; Dornik Šubelj, 2013, 291–295; Jeraj & Melik, 2015, 822–824).

Kakšen naj bi bil cilj političnega angažmaja, za katerega pogoji še niso zreli? Ta skupni cilj, ki ga lahko razberemo iz korespondence, je demokratizacija razmer v družbi. Vsak premik v smeri demokratizacije²² pa sta tako Pučnik kot Sirc pozdravljala.

Tu si je Pučnik očitno zamislil precej široko fronto v boju proti staremu režimu. Sirc je, kot se lahko razbere iz korespondence s Pučnikom in ostalih njegovih tekstov (Sirc, 2010; AIJP, CRCE), bolj stavil na mednarodne okoliščine, ki naj bi pripeljale do zloma komunizma.

Do sedaj odkrita korespondenca med Pučnikom in Sircem dopolnjuje znamenja časa nemirnih osemdesetih let 20. stoletja in nam razjasnjuje tedanja stališča obeh disidentov, ki so se spreminjala skladno s spremenjenimi domačimi in mednarodnimi razmerami. Razkriva tudi način razmišljanja in argumentiranja ter slog interpretacije družbenih vprašanj. Odkriva nam, da sta bila tako Pučnik kot Sirc za demokracijo, pluralizem, tržno gospodarstvo, za (čim večjo) samostojnost Slovenije, za človekove pravice in temeljne svoboščine, proti komunizmu, proti totalitarizmu.

Začetek njune komunikacija je pomenljiv uvod v začetek njunega političnega angažmaja za demokratizacijo in samostojnost Slovenije. Pučnik in Sirc sta kot akterja teh procesov pustila pomemben pečat v slovenski novejši zgodovini.

---

22 Definiranje demokratizacije je mogoče razumeti v zvezi z opredelitvijo pojma demokracije, ki je v osnovi političen pojav. V širšem smislu besede pa lahko govorimo o demokratizaciji, če se v družbi sprejemajo odločitve tako, da lahko člani družbe nanje vplivajo ali jih nadzirajo (Valič Zver, 2013, 63–87).

JOŽE PUČNIK: DIALOGUE WITH LJUBO SIRČ

Andreja VALIČ ZVER

Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: andreja.valic.zver@scnr.si

SUMMARY

The author presents and analyses the yet unpublished written correspondence between Jože Pučnik and Ljubo Sirc. It was discovered in 2014 and kept by the Dr. Jože Pučnik Institute archive in Ljubljana. Pučnik and Sirc were two of the most well-known post-war dissidents of the communist regime in Slovenia. Following the Second World War, during the assumption of power by the totalitarian regime, Sirc became a victim of the Nagode show trial. Pučnik's story unfolded with a ten-year delay. Their fates were bound in many ways: both were freethinkers, critical of the existing conditions created by the communist authorities, both resisted and both were ready to engage in overcoming the remnants of the totalitarian regime in the late 1980s and early 1990s. The study is focused on their correspondence from the mid-1980s onwards. The study, which is based on the private correspondence of both key figures of that period, reveals their interpretations of time and space, particularly their understanding of the way of functioning of the totalitarian regime and possibilities of a democratic transition.

Keywords: Pučnik, Sirc, correspondence, Slovenia, communism, democracy, show trials

VIRI IN LITERATURA

- AIJP, CRCE** – Arhiv Inštituta dr. Jožeta Pučnika (AIJP), fond Centre for Research into Communist Economies (CRCE).
- AIJP, Korespondenca Pučnika** – AIJP, Korespondenca dr. Jožeta Pučnika (Korespondenca Pučnika).
- AIJP, pričevanja** – AIJP, pričevanja: Gorazd Pučnik (2013), r. 1964, ravnatelj, sin dr. Jožeta Pučnika. Ustno pričevanje, zvočni zapis.
- Arhiv avtorice.**
- Delo** – Ljubljana, 1959 –.
- Demokratski susreti (1984)**: London, Demokratski susreti, <http://www.anses.rs/slav.html>. (5. 1. 2016).
- Uradni list RS (1990)**: Poročilo o ugotovitvi izida volitev za predsednika predsedstva RS in za člane predsedstva RS, 14/16, 822.
- Deželak Barič, V. (2016)**: Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 367–398.
- Dornik Šubelj, L. (2013)**: Ozna in prevzem oblasti 1944–46. Ljubljana, Modrijan, Arhiv Republike Slovenije.
- Ferenc, M. (2017)**: Leto 1945 in prikrita grobišča: zakonske podlage in možnost raziskav. „Načelo naj velja, da morajo biti grobovi izdajalcev pozabljeni.“ *Studia Historica Slovenica*, 17, 1, 289–314.
- Friš, D. (2013)**: Demosova vlada in osamosvojitve Slovenije. Maribor, Mednarodna založba Znanstvenoraziskovalnega inštituta dr. Franca Kovačiča, Mednarodna digitalna knjižna zbirka *Studia Historica Slovenica*.
- Friš, D. & D. Hazemali (2017)**: Slovenski glas in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27, 4, 807–822.
- Griesser-Pečar, T. (2013)**: Škof dr. Maksimiljan Držečnik. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 585–601.
- Griesser-Pečar, T. (2018)**: Ciril Žebot: prizadevanje za samostojno Slovenijo. *Acta Histriae*, 26, 1, 277–304.
- Hančič, D. (2015)**: Katoliški tabor v Ljubljani v primežu revolucionarnega nasilja leta 1942. *Bogoslovni vestnik*, 75, 4, 649–657.
- Jančar, M. & J. Letnar Černič (ur.) (2010)**: Poročilo o pobojih. Vmesno poročilo o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev Preiskovalne komisije Državnega zbora Republike Slovenije o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, ki jo je vodil dr. Jože Pučnik. Ljubljana, Inštitut dr. Jožeta Pučnika.
- Jenuš, G. & D. Friš (2017)**: Specialna vojna. Prispevek o ukrepih jugoslovanskih organov za notranje zadeve pri nadzoru državne meje in v boju proti „zunanjim“ in „notranjim sovražnikom“. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27, 4, 777–792.
- Jeraj, M. & J. Melik (2015)**: Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.

- Jeraj, M. & J. Melik (2017):** Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Epilog. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.
- Kermauner, T. (1984):** Intervju z Jožetom Pučnikom. Nova revija, 3, 21, 2297–2331.
- Kladnik, T. (2013):** Podpolkovnik Ernest Peterlin. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 569–583.
- Kladnik, T. (2018):** Mirko Javornik, kot interes Službe državne varnosti Socialistične Republike Slovenije. *Acta Histriae*, 26, 1, 305–325.
- Kos, J. (2004):** Izhodišča Pučnikove politične filozofije. V: Zver, M. (ur.): Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana, Nova obzorja, 39–46.
- Melik, J. & M. Jeraj (2016a):** Nagodetov proces – zrcalo pravne države. V: Čoh Kladnik, M. (ur.): Brezpravje v imenu ljudstva. Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 128–138.
- Melik, J. & M. Jeraj (2016b):** Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 449–466.
- Omerza, I. (2013):** 88 stopnic do pekla. Kako je Zemljaričev Janez ugrabil Bato Todoroviča. Celovec, Mohorjeva družba.
- Omerza, I. (2015):** Karla – Udba o Dragi. Celovec, Mohorjeva družba.
- Perenič, U. (2013):** Beno Zupančič in njegova pripoved o med- in povojni Ljubljani. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 767–778.
- Pesek, R. (2013):** Pučnik. Celovec, Mohorjeva družba.
- PIRSRS (2007):** Zakon o zaščiti osebnih podatkov. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3906> (4. 9. 2018).
- PIRSRS (2014):** Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4284> (4. 9. 2018).
- Piškuric, J. (2015):** Metodološki izzivi uporabe ustnih virov pri preučevanju vsakdanjega življenja v socializmu. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 55, 1, 101–116.
- Prunk, J. (2017):** Idejni in praktični vzori slovenske komunistične revolucije 1941–1945. *Studia Historica Slovenica*, 17, 1, 237–246.
- Pučnik, J. (1985):** Brez naveze. Nova revija, 4, 33–34, 118–141.
- Pučnik, J. (1986):** Članki in spomini 1957–1985. Maribor, Založba Obzorja.
- Pučnik, J. (2003):** Izbrano delo. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Pučnik, J. (2008):** Kultura, družba, tehnologija. Ljubljana, Inštitut dr. Jožeta Pučnika.
- Pučnik Ozimič, I. (2004):** Spomini in pričevanja. V: Zver, M. (ur.): Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana, Nova obzorja, 93–95.
- Repe, B. (2013):** Stane Kavčič v zgodovini. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 431–460.
- Ribičič, M. (1984):** De mortuis nil nisi bene. *Naši razgledi*, 33, 11, 702–704.
- RTV SLO (2012):** Radio televizija Slovenija. Predsedniške volitve 1990–2007. <http://www.rtv slo.si/strani/zgodovina/4348> (7. 1. 2015).
- Sirc, L. (1968):** Nesmisel in smisel. London, Pika Print Limited.
- Sirc, L. (1989):** Pismo Ljuba Sirca Mitji Ribičiču in Stanetu Dolancu. *Tribuna*, 38, 15, 12–13. www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-M57CXYJC/ab1ee674-1e12-45dc-90cc-3c878d6a9146/PDF (27. 8. 2018).

- Sirc, L. (1992a):** Med Hitlerjem in Titom. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Sirc, L. (1992b):** Post mortem – elections in Slovenia. *South Slav Journal*, 14, 1–2, 43–52.
- Sirc, L. (2010):** Dolgo življenje po smrtni obsodbi. Ljubljana, Nova Obzorja.
- Stanonik, T. & L. Brenk (2008):** Osebnosti. Veliki slovenski biografski leksikon. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Šela, A. & D. Friš (2017):** Nova revija v primežu Službe državne varnosti. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27, 4, 823–836.
- Valič Zver, A. (2012):** Pregon Jožeta Pučnika kot svarilo drugim – študija primera. V: Čoh, M. & N. Strajnar (ur.): Represivne metode totalitarnih režimov. Zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta. Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 164–171.
- Valič Zver, A. (2013):** Demos: slovenska osamosvojitvev in demokratizacija. Maribor, Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, Študijski center za narodno spravo.
- Valič Zver, A. (2017):** Človekove pravice v vrtincu časa: Ljubo Sirc in Jože Pučnik. V: Keršič, M. M. & D. Hančič (ur.): Človekove pravice in temeljne svoboščine: za vse čase! Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 248–257.
- Vodušek Starič, J. (1992):** Opombe. V: Sirc, L.: Med Hitlerjem in Titom. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Volitve predsednika RS – 1992.** <http://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-predsednika-rs/volitve-predsednika-rs-let-1992> (28. 8. 2018).
- Zver, M. (2011):** Education for active Citizenship. V: Breier, Z. & A. Muschg (ur.): Freiheit, ach Freicheit ... Vereintes Europa – geteiltes Gedächtnis. Göttingen, Wallstein Verlag, 223–228.
- Yeltsin, B. (2018):** <https://www.britannica.com/biography/Boris-Yeltsin> (7. 9. 2018).